

Geert Jan Blanken

Kierkegaard

Een inleiding in zijn leven en werk

Ambo|Amsterdam

Inhoud

Inleiding 13

Voorwaarts leven 13

Kierkegaard en 'de' filosofie 16

Kierkegaard en de enkeling 18

1 Een ongekend leven 21

Jeugd 24

'Ik' 27

Verloving 29

Berlijn 32

Schrijven 35

Kritiek op de Kerk 39

2 Liefde 43

Esthetisch, ethisch, religieus 44

Verleider 45

Rechter 52

Ontroering van het hart 57

Wat de liefde doet 60

3 Angst 65

Het begrip 'angst' 66

Taal 72

Angst voor het kwade 75

Angst voor het goede 77

Angst voor de dood 81
Dansen 84
De ontkenning van de dood 85

4 Vertwijfeling 88

De ziekte tot de dood 88
Het zelf 90
Vertwijfelen 92
Jezelf niet zijn 99
Jezelf worden 107

5 Enkelingen 113

Aan jezelf genoeg hebben 114
Liefhebben 116
Bestaan zonder hartstocht 118
De massa 121
De pers 123
Kierkegaards eigen tijd 128
Onze eigen tijd 131

6 Tijd 136

Herhaling 140
De tijd als opgave 142
Eeuwigheid 145
Verveling 149
Beginnen 152

7 Een ergerlijke Paradox 156

Dialectiek 156
Denken 157
Absolute Paradox 159
Wereldhistorisch NB 161
Godmens 164
Absurd vertrouwen 165
Geloven 167
Vrees en beven 169

Dansende ridder 173

Ergernissen 176

8 NB.NB. 178

Zorgen 181

Lijden 186

PS 190

Dankwoord 191

Afkortingen bij de citaten 192

Bibliografie 193

Belangrijkste pseudoniemen 195

Belangrijkste publicaties 196

Inleiding

Voorwaarts leven

*Het leven kan slechts achterwaarts begrepen worden,
maar het moet voorwaarts worden geleefd.*

Deze uitspraak is waarschijnlijk het meest populaire citaat van Søren Kierkegaard (1813-1855). Het is te vinden op talloze internetsites en gaat dagelijks via Twitter en andere social media de wereld over.

In dit boek zullen we met behulp van het idee, het beeld, van ‘voorwaarts leven’ op zoek gaan naar datgene wat Søren Kierkegaard ons in zijn vele publicaties en dagboeken heeft willen zeggen. Daarbij zullen we regelmatig kijken naar de ‘bewegingen’ in zijn denken en in zijn eigen leven.

Zoals veel mensen blijkbaar ‘iets’ hebben met het genoemde citaat, zo roept de naam Kierkegaard ook de nodige fascinatie op. Hopelijk neemt die fascinatie tijdens het lezen van dit boek alleen maar toe, maar daarvoor moet de lezer wel bereid zijn iets te investeren. Kierkegaard heeft veel, heel veel te bieden in termen van toepasbare, praktische wijsheid, maar die laat zich niet in eenregelige formules samenvatten. Daar waar dit gebeurt gaat er altijd iets onmisbaars verloren.

Neem nu het ‘citaat’ waarmee we begonnen. Het gaat terug op een dagboekfragment van de toen 30-jarige Søren Kierkegaard, uit 1843:

Het is beslist waar wat er in de filosofie wordt beweerd, dat het leven naar achteren begrepen moet worden. Maar daarbij vergeten ze de andere stelling: dat het naar voren geleefd moet worden. En hoe meer je op deze laatste stelling doordenkt, hoe meer je er ten slotte van overtuigd raakt dat het leven in de tijdelijkheid nooit echt begrijpelijk wordt, juist omdat ik geen enkel ogenblik de volle rust kan krijgen om die ene positie in te nemen: naar achteren. (IV 164)

De verhouding tussen de oorspronkelijke aantekening en het korte citaat is veelzeggend. De beknopte vorm maakt wel degelijk een belangrijke gedachte van Kierkegaard duidelijk, maar laat ook veel liggen.

Om te beginnen krijgt de korte vorm het karakter van een ‘oppepende mededeling’ of, zoals we dat tegenwoordig liever noemen, een *inspirational quote*. Stop nou eens met denken en begin nou eens met leven, is een advies dat veel mensen zichzelf blijkbaar graag voorhouden, dat ze graag doorgeven of aan de muur hangen. Alleen al die op snelle inspiratie gerichte vorm is vreemd aan wat Kierkegaard voor ogen staat en waarvoor hij zich jarenlang al schrijvend uitput. Hij verzet zich zelfs expliciet tegen de inhoud en het gebruik van spreekwoorden en gezegden:

Je kunt er altijd van op aan dat een spreekwoord de waarheid spreekt over hoe het in de wereld toegaat. Iets anders is het dat ieder spreekwoord, christelijk gezien, onwaar is. (WD, 382)

Wat ‘christelijk gezien’ voor Kierkegaard betekent zal ook uit dit boek moeten blijken, maar uit dit citaat wordt al wel duidelijk dat het iets tegendraads is. Spreekwoorden en gezegden staan bij Kierkegaard voor ingedikte slimheid, die moet getuigen van gezond verstand en die je als een hapklare brok van vorige generaties krijgt aangereikt en zonder kauwen kunt doorslikken. Maar voor de belangrijke dingen in het leven geldt dat je ze zélf moet doormaken, er zélf op moet kauwen – dat je ze je moet toe-eigenen. En dan word je – wellicht onvermijdelijk – tegendraads gevonden.

Kierkegaard wil het wel degelijk over ‘het leven’ hebben, en over de ‘voorwaartse beweging’ die we moeten maken om niet van onszelf en

de wereld te vervreemden. Hij wil wel degelijk van belang zijn voor het concrete leven van alledag. Zijn doel is niet om ‘de filosofie’ verder te helpen, maar om ‘zijn lezer’ opmerkzaam te maken op zaken van praktisch levensbelang. Juist daarom vraagt hij tijd en aandacht van die lezer. Wat echt belangrijk is in het leven laat zich niet vangen in één zin, al is die nog zo krachtig. Dat lijkt een open deur, maar dat is het in een tijd van *oneliners*, *pay-offs* en *taglines* zo langzamerhand niet meer.

Kierkegaard is dus geen coach die klaarstaat om ons in termen van ‘Je kunt het’ en ‘Denk positief’ toe te spreken. Die taal brengt ongetwijfeld iets teweeg, maar beklijft zelden voor langere tijd. We kunnen natuurlijk voor de opfriscursus intekenen; daar is weinig mis mee, maar het is wel nogal duur en vermoeiend. Als we op een meer fundamenteel niveau telkens weer zelf op de rem staan, is het toch beter op dat niveau de verandering te zoeken? We zullen in dit boek zien dat er volgens Kierkegaard heel wat meer nodig is dan opbeurend advies om in een voorwaartse beweging te gaan leven.

Verder bevat het oorspronkelijke dagboekcitaat een belangrijk inzicht over de mogelijkheid van kennis, dat in de verkorte vorm helemaal verdwijnt. Het tijdelijk bestaan kan nooit helemaal begrepen worden, want niemand komt ooit in de positie om volkomen rustig achterom te kijken en alles op een rijtje te zetten. In de populaire vorm van de uitspraak lijkt het daar nog wel op: er dient voorwaarts geleefd te worden, maar er kan slechts achterwaarts begrepen worden. Alsof dat twee houdingen zijn die je als mens zou kunnen aannemen. Alsof je het leven voorwaarts kunt leven en zo nu en dan eens even pas op de plaats kunt maken, je kunt omdraaien om tot begrip te komen, om vervolgens met die kennis je weg voorwaarts te vervolgen. Geschiedkundigen kunnen het verleden soms verbazingwekkend mooi ‘verklaren’, en economen weten indrukwekkende analyses te geven van de oorzaken van een crisis. Maar als het om het leven gaat, om de toekomst, om de beweging naar voren, dan staan ook zij net zo stamelend aan de kant als wij allemaal. In het verleden behaalde resultaten bieden – als ze al kloppen wat betreft het verleden – geen enkele garantie voor de toekomst. Het leven moet voorwaarts, en dus vol onzekerheid, worden geleefd.

Misschien willen we het wel graag anders, maar zo is het nu eenmaal. Dat is wat Kierkegaard hier beweert. Wat we zullen zien is dat Kierkegaards inzichten eerst en vooral draaien om het begrip ‘worden’. Mens-zijn is worden. Jezelf zijn is jezelf worden. Het gaat altijd om de voorwaartse beweging, en het gaat altijd mis waar we kennis in systemen laten stollen, waar we onszelf en de wereld proberen te objectiveren.

De mensheid is niet het ‘intellect’, niet het ‘reflecterend vermogen’ op een werkelijkheid die ze tegenover zich kan plaatsen en doorgronden. Dat zijn woorden die bij de Verlichting passen en die Kierkegaard (in de versie van Hegel) sterk afwijst. Iedereen, ook de denker, ook de schrijver, is deel van een gegeven werkelijkheid.

Dit boek gaat dan ook over de denker, de schrijver, én over de mens Kierkegaard, die zoekt naar hoe hij kan deelnemen aan die werkelijkheid. Die worstelt met wat hem op een afstand zet van het gewone leven. Die overtuigd is van, maar ook tobt met zijn geniale talent. Die zijn dichterschap/schrijverschap vaak lijkt te zien als een vorm van ‘stilstaan’, niet deelnemen aan het leven, maar die uiteindelijk dat schrijverschap lijkt te aanvaarden als óók een manier van voorwaarts leven.

Kierkegaard en ‘de’ filosofie

Misschien zeggen de woorden die tot nu toe zijn gebruikt al veel over de plaats van Kierkegaard in de filosofiegeschiedenis. Al de gedachten die Kierkegaard ons aanbiedt vallen onder zijn eigen relativerende opmerking over ‘begrijpen’. Hij is niet iemand die zijn eigen leven, laat staan de wereldgeschiedenis, overziet en daaruit iets destilleert wat hij wil overdragen aan de generaties na hem. Hij ziet zichzelf niet als iemand die meebouwt aan een groeiend kennisreservoir dat de mensheid vooruit moet helpen. Dat betekent evenwel niet dat hij zijn opmerkingen in het luchtledige plaatst. Hij kent zijn klassiekers en heeft de filosofie van zijn dagen goed bestudeerd. Bij zijn overtuigingen hoort juist dat iedereen, ook de denker, een concrete plaats inneemt in de tijd en er niet ergens boven zweeft. Hij zal zijn

eigen schatplichtigheid aan de filosofie van Socrates tot Hegel nergens ontkennen, maar hij ziet de ideeëngeschiedenis niet als een omhoogvoerende weg waarop hij de volgende stap zet. Integendeel. Socrates, bijvoorbeeld, is bij hem de 'wijze uit de oudheid' die met zijn vragen heel wat dichter bij het leven stond dan Hegel met zijn indrukwekkend ingewikkelde 'antwoorden'.

Daarmee is Kierkegaard, net als Nietzsche, een opvallende voorbode van de twintigste eeuw, waarin de Grote Verhalen door het postmodernisme aan de kant worden gezet en het vooruitgangsgeloof in twijfel wordt getrokken. Maar terwijl Nietzsche stevast een belangrijke plaats krijgt in de overzichten van de geschiedenis, kleeft er aan de waardering van Kierkegaards erfenis iets merkwaardigs. Er zijn inleidingen in de filosofie die hem overslaan of slechts heel kort noemen en er zijn erfgenamen die hem maar een fractie van de 'eer' geven die hem toekomt. Een bekend voorbeeld van de laatste categorie is Heidegger (1889-1976), die in *Zijn en Tijd* een paar voetnoten wijdt aan Kierkegaard, terwijl hij in zijn ideeën en in de tekst in veel opzichten schatplichtig aan hem is.

Bij de denkers die wel expliciet Kierkegaard als hun inspiratiebron benoemen is er vervolgens een grote groep die dat doet zonder zijn religieuze overtuigingen te willen overnemen. Of dat überhaupt kan, is een vraag die de lezer van de hoofdstukken die volgen zelf moet proberen te beantwoorden. Kierkegaard ziet zichzelf in elk geval als religieus schrijver, en dat is misschien ook wel een reden voor zijn bijzondere 'ontvangst' in de filosofiegeschiedenis.

De terughoudendheid en de voorzichtige opstelling tegenover Kierkegaard in 'de' filosofie (net als in 'de' theologie, overigens) hebben ongetwijfeld ook te maken met zijn eigen keus om onder pseudoniemen te schrijven en met de verschillende vormen die hij kiest om zich te uiten. Het heeft even geduurd voordat er, begin twintigste eeuw in Duitsland, zicht ontstond op 'de hele Kierkegaard'. Tot op de dag van vandaag zijn er aspecten en delen van het werk van Kierkegaard die los worden gepresenteerd, en zo tot verwarring en afwijzing kunnen leiden.

Ten slotte waag ik mij aan nóg een verklaring voor de soms ambivalente houding tegenover Kierkegaard. Dat is een heel menselijke:

als je je aan Kierkegaard waagt, kost dat niet alleen tijd en moeite, maar vraagt het ook de bereidheid tot vergaand zelfonderzoek en het maken van keuzes. Kierkegaard biedt niet alleen boeiende denkstof aan; als je Kierkegaard leest gebeurt er meer. En daar is niet iedereen van gediend. Zelfs een groot bewonderaar van Kierkegaard, Ludwig Wittgenstein (1889-1951), is dat – soms – te veel:

Ik heb Wat de liefde doet nooit gelezen. Kierkegaard is trouwens veel te diep voor mij. Hij verbijstert mij zonder de goede invloed uit te oefenen die hij op diepere zielen heeft.

(Brief aan Norman Malcolm, 5 februari 1948)

Ook dat is een manier om van Kierkegaard af te komen: met de nodige (valse) bescheidenheid het bezit van een ‘diepere ziel’ ontkennen. We zullen nog zien dat Kierkegaard zelf over ‘voorwaarts leven’ (en ‘liefde’) juist niet schrijft in termen van zielen die daarvoor geschikt zijn of niet. Hij verkondigt geen ‘leer’ voor diepere zielen, maar wil iedereen die daartoe bereid is uitdagen om zichzelf te leren kennen. Hij schrijft dan ook altijd voor – zoals hij zijn lezer noemt – ‘de enkeling’. Een meer of minder grote plaats in de filosofiegeschiedenis is leuk, maar triviaal in vergelijking met waar het Kierkegaard eigenlijk om gaat: die ene lezer te bepalen bij wie hij, de lezer zelf, is. Want pas vanuit een vrije verhouding tot jezelf verandert er iets, bij jezelf en – dus ook – bij de wereld om je heen. Politieke systemen, filosofische paradigma’s en psychologische modetrends zijn, hoe belangrijk ze ook lijken, abstracties. Het concrete leven, dat voorwaarts geleefd dient te worden, speelt zich elders af.

Kierkegaard en de enkeling

We zullen ons in de komende hoofdstukken concentreren op een paar thema’s waarmee Kierkegaard de ‘enkeling’ wil bereiken. Thema’s die voor hem te maken hebben met het dagelijks bestaan van ieder mens. Daarbij draait het telkens om zelfwording, een begrip waarop we nog uitvoerig terugkomen. Ook als Kierkegaard schrijft

over 'tijd en eeuwigheid', over 'eindig- en oneindigheid', 'paradoxen' en 'absurditeit' heeft hij het over zelfwording. Hij bouwt geen theoretische kaders en houdt geen metafysische verhandelingen, maar is bezig met datgene waar ieder mens uiteindelijk mee bezig zou moeten zijn: hoe te leven, zinvol te leven, hoe te kunnen liefhebben en weten te sterven.

De lezer staat dan ook geen inleiding op Kierkegaard te wachten die zijn plaats in de filosofiegeschiedenis verder onderzoekt, of hem in verband brengt met andere denkers of stromingen. Zijn levensloop wordt in het volgende hoofdstuk kort verteld, maar zal ook in de hoofdstukken daarna voortdurend meespelen. Zijn ervaring met de liefde, zijn eigen angsten en vertwijfeling, de opgave die hij in het leven ziet, de vraag of hij zelf 'zichzelf' is geworden en wat het christelijk geloof daarmee te maken heeft komen veelvuldig aan de orde. Dat kan ook niet anders bij iemand die vindt dat het denken nooit los van de denker kan bestaan.

Per hoofdstuk staan daarbij één of enkele van Kierkegaards boeken centraal. Daarvoor zijn titels gekozen die op dit moment bijna allemaal in recente vertalingen verkrijgbaar zijn. Want uiteindelijk gaat er voor wie Kierkegaard wil begrijpen natuurlijk niets boven het lezen van zijn eigen teksten. Hopelijk inspireert dit boek daartoe.

In de loop van de jaren en in vele gesprekken over wat Kierkegaard te zeggen heeft, is mij steeds duidelijker geworden dat hij geen scherp af te bakenen 'doelgroep' heeft. Opleiding, sociale achtergrond, intelligentie, levensbeschouwelijkheid – kortom, al die factoren die gebruikt kunnen worden om marketingstrategieën mee op te zetten, zijn niet geschikt om helder te maken waar Kierkegaards 'publiek' zich bevindt. Zelf zou hij daar waarschijnlijk verguld mee zijn. 'Publiek' is voor hem een negatieve kwalificatie. Nogmaals, hij schrijft voor 'de enkeling', die ene lezer (aanvankelijk zijn ex-verloofde) van wie hij hoopt dat die de moeite neemt om 'niet langzaam, niet te snel' lezend de woorden van zijn boeken tot zich te nemen. Liefst zelfs hardop aan zichzelf voor te lezen. De bereidheid om eerlijk bij jezelf stil te staan, door ergernissen heen te gaan, te willen en te durven vertrouwen, hopen en liefhebben – die bereidheid is meer bepalend voor de mate waarin Kierkegaard je zal aan-

spreken dan kennis van de filosofie, logisch denkvermogen of een ‘academisch werk- en denkniveau’.

In Engeland verscheen een inleiding in het denken van Kierkegaard in de serie ‘Guide(s) for the Perplexed’ (Gids(en) voor verbijsterden). Ook verbijstering is misschien wel een criterium, dat niet losstaat van de bereidheid tot zelfonderzoek. Om iets aan Kierkegaard te hebben is verbazing, verbijstering over het wonderlijke bestaan dat ons gegeven is zelfs nodig.

Eén categorie potentiële lezers krijgt daarbij een extra aanbeveling: degenen die zich wél met grote regelmaat afvragen wie ze zijn en daarin vaak genoeg vermoeid vastlopen. Degenen die misschien wel hyperreflectief zijn en vol enerzijds-anderzijdsgedachten eindeloos variaties zoeken op wat uiteindelijk toch weer hetzelfde rondje blijkt. Juist diegenen konden weleens aangenaam verrast worden door wat Kierkegaard te bieden heeft, want dat zijn degenen die in hem iemand treffen die zelf als geen ander diezelfde rondjes heeft gelopen. We zullen zien dat hij van jongs af aan ‘op afstand’ staat. Hij neemt in bepaalde opzichten niet deel aan het leven zoals anderen dat – als kind – nog lijken te kunnen leven.

Zijn schrijverschap is één grote zoektocht om de verbinding met het werkelijke leven niet ‘terug’ te vinden, maar te vinden. En op een manier die even nuchter als ingenieus is wordt hij daarin een gids, ook voor degenen die dachten alles wel gezien en geprobeerd te hebben; ook voor degenen die menigmaal zonder resultaat zijn ‘afgedaald in zichzelf’. Diegenen maakt Kierkegaard opmerkzaam op een route in zichzelf ‘uit zichzelf’. Jezelf worden is bij Kierkegaard ‘worden aan de wereld’, worden in het concrete bestaan van alledag. Niet stilvallen en afstandelijk toekijken, maar ‘meedoen’, misschien wel voor het eerst.

I

Een ongekend leven

We weten zelfs niet hoe hij eruitzag. Er zijn wat beschrijvingen van Søren Kierkegaard door mensen die hem gezien en gekend hebben, en er is een aantal tekeningen, maar er zijn geen nauwkeurige afbeeldingen ‘naar de werkelijkheid’. Hij leeft in een tijd waarin de daguerreotypie bestaat (in 1840 vestigt zich een Weense fotograaf in Kopenhagen), en hij is financieel in staat om een goed gelijkend portret te laten schilderen, maar hij maakt van geen van beide mogelijkheden gebruik. Wat we hebben komt neer op een aantal schetsen die allemaal een andere indruk achterlaten. De karikaturen die in een blad, *de Corsaar*, zijn gepubliceerd geven het beeld van een zonderling mannetje, en het romantische portret dat zoveel boekomslagen siert (en waarop ook de bewerking op dit boek is gebaseerd), wekt sterk de indruk juist flatterend te zijn. Naar de werkelijkheid achter die eenvoudige tekeningen blijft het gissen. Dat het ontbreken van een realistisch portret geen toeval is, maar dat Kierkegaard er een hekel aan had zich te laten afbeelden, weten we onder andere van zijn broer Peter, maar het is ook volkomen in lijn met hoe hij zichzelf ten opzichte van zijn lezers wil opstellen. Hij wil niet dat er over hém wordt gedacht of gespeculeerd, want dat leidt – letterlijk en figuurlijk – tot niets:

Na mijn dood, en dat is mijn troost, zal niemand in mijn papieren ook maar één verklaring vinden van dat wat eigenlijk mijn leven heeft beheerst; niemand zal kunnen vinden wat er in mijn innerlijk geschreven staat dat alles verklaart en dat, wat anderen bagatellen zouden noemen, voor mij dikwijls tot ongelooflijk

belangrijke gebeurtenissen maakt, en wat ik ook zelf onbeduidend vind als ik de verborgene aantekening weglaat die de verklaring is. (IV 85)

Iets over Kierkegaards leven vertellen betekent dus niet alleen keuzes maken in wat wel en niet te noemen, zoals bij elke levensbeschrijving nodig is. Kierkegaards leven tot onderwerp maken is zo veel als een confrontatie aangaan met zijn eigen bedoelingen. Voor Kierkegaard zegt de buitenkant van iemands bestaan, het telbare en waarneembare, weinig tot niets over wie iemand werkelijk is. Zoals we (in hoofdstuk 4 en 7) nog zullen zien, kan de ogenschijnlijk saaie buurman op de hoek een ware levenskunstenaar zijn, terwijl de groots en meeslepend levende artiest misschien wel nooit de moed heeft gehad zichzelf te worden. Wat er echt toe doet bij de vraag wie iemand is weet alleen de persoon in kwestie zelf, als hij of zij tenminste bereid is eerlijk naar zichzelf te kijken. Het is dan ook niet meer dan consequent dat Kierkegaard over zijn eigen leven zegt dat wij daar nooit het wezenlijke over te weten kunnen komen.

Wie denkt dat dit er in zijn geval minder toe doet omdat hij stapels boeken en dagboeken heeft nagelaten die wel veel móéten onthullen, komt voor het volgende probleem te staan: als schrijver maakt Kierkegaard gebruik van een scala aan pseudoniemen. Onder kleurrijke namen als Haufniensis, Climacus en Anti-Climacus behandelt Kierkegaard thema's vanuit invalshoeken die we niet zomaar met zijn eigen mening mogen verwarren. Maar zelfs als hij zich onder zijn eigen naam over zijn werk uitsprekt roept dat bij kenners heel wat vragen op over hoe die uitspraken ingeschat en gewogen moeten worden.

Waarom doet Kierkegaard zo moeilijk? Wat drijft hem om zich zo ingewikkeld te verhullen? Achter die veelheid aan boeken en dagboeken, gefingeerde uitgevers en pseudoniemen zou een ziekelijke geest kunnen schuilgaan die één groot verwarrend spel speelt met zijn lezers en biografen. Een spel om het spel, verwarring om de verwarring – wie weet. Maar het zou ook een spel met een bedoeling kunnen zijn, en verwarring zaaien met als intentie om ruimte te scheppen voor nieuw inzicht. In dit boek wordt uitgegaan van dat

laatste. In zijn hele werk probeert Kierkegaard zijn lezer opmerkzaam te maken op het feit dat hij/zijzelf een cruciale sleutel in handen heeft. Een sleutel die toegang geeft tot de volle hoogte, diepte en breedte van het concrete bestaan.

Omdat die toegang niet anders dan door eerlijke enkelingen gevonden kan worden is levenswijsheid voorschrijven in algemene termen, of zelfs die voorleven of voordoen daarvan een gevaarlijke afleiding van de kern van de zaak. Iedereen mag – nee – moet het zelf uitzoeken. Vandaar dat Kierkegaard zijn leven niet tot onderwerp en al helemaal niet tot voorbeeld wil maken. Hij wil schrijven als iemand ‘zonder gezag’, hij wil opmerkzaam maken, niet doceren. En toch – al klinkt dat tegenstrijdig – kunnen we niet om zijn leven heen als we willen begrijpen wat hij onder onze aandacht wil brengen. Sterker nog: hij geeft zelf regelmatig de indruk dat hij rechtstreeks put uit zijn eigen ervaringen en belevenissen.

De verhouding tussen Kierkegaard, zijn werk en zijn lezer is misschien wel het best te verhelderen door te kijken naar wat er gebeurt in een toneelstuk dat wordt opgevoerd. Kierkegaard is auteur én speelt een aantal rollen. Als wat we op het podium zien niets te maken zou hebben met de werkelijke levens van de schrijver en de vertolker, dan zou dat oppervlakkigheid en leegheid opleveren. Maar als de schrijver zich keer op keer exhibitionistisch binnenstebuiten zou keren of als de speler zijn eigen gevoelens ‘als afgesneden ledematen’ de zaal in zou slingeren, dan is er ook iets grondig mis en wordt de aandacht niet bij de inhoud van het stuk bepaald, maar bij de acteur zelf. Vandaar de verhulling. Niet om plagerig te verbergen, maar uit noodzaak. Terwijl hij volop put uit eigen ervaring is het Kierkegaards bedoeling om zijn lezer richting te wijzen, maar omdat de weg door iedere lezer zelf gevonden en gegaan moet worden, krijgen we geen routebeschrijvingen. Kierkegaard reikt ons (hoe postmodern) een veelheid van pseudoniemen, invalshoeken, metaforen en verhalen aan. Om indirect, door de vele stemmen heen, de lezer op het spoor te zetten van zijn of haar eigen mogelijkheden.